
Vlado ŠAKIĆ

Izvorni znanstveni rad
Institut društvenih znanosti
Ivo Pilar, Zagreb

SUVREMENI
PRISTUPI
IDENTITETU S
POSEBNIM
OSVRTOM NA
NACIONALNI
IDENTITET

Uvodna napomena

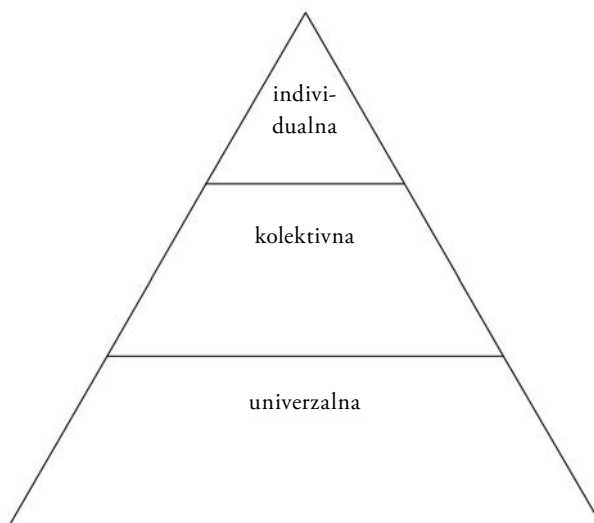
Pristupi pojavama poput identiteta u suvremenim društvenim i humanističkim znanostima razvijeni su na mnogim empirijskim uvidima u “pozitivističkom razdoblju”. Empirijski uvidi često su koristili filozofske i teološke pristupe kao hipotetski okvir, a dijelom su ih potpuno napuštali. U prvoj pozitivističkoj fazi, koja se temeljila na Weberovu optimizmu da se društvena realnost sa stajališta društvenih znanosti može proučavati na sličan način kao fizička realnost u kontekstu prirodnih znanosti posebna pozornost posvećivala se razvoju metodoloških postupaka, koji će dati precizne odgovore na predmete istraživanja u pojedinim znanstvenim disciplinama. Koristeći se uglavnom induktivnim pristupom, gomilane su činjenice o čovjeku i društvu poglavito u sociologiji, psihologiji i antropologiji. Na tim činjenicama s vremenom su, međutim, nastajala teorijska, metodološka i pojmovna preklapanja, ali i zbrka, što je u posljednjih četrdesetak godina utjecalo na razvoj multi-interdisciplinarnog pristupa u društvenim znanostima. Osim toga, sve više se prihvaćalo stajalište da “vrijednosnu neutralnost” u društvenim istraživanjima nije moguće ostvariti kako su to zamišljali prvi pozitivisti i bihevioristi. Temeljni razlog tome jest što su istraživači dio socijalne realnosti koju istražuju te je ne mogu izvana i potpuno nepristrano promatrati. Drugim riječima, znanstvena procedura i spoznaje u društvenim znanostima nužno su djelomice subjektivne. Zato stajalište da je znanstveni pristup najprecizniji ili najmanje neprecizan odgovor na socijalnu realnost bolje oslikava suvremenu situaciju u društvenim znanostima od tvrdnje da je znanstveni pristup vrijednosno neutralan i potpuno objektivn. Neki autori stoga predlažu, i to se dijelom već provodi, da svaki znanstvenik uz znanstveni rad, prema određenom protokolu treba objaviti svoje i svjetonazorske podatke (vidi Kurtines, Azimitia, Gewirtz, 1992.).

Ove opće napomene posebno su relevantne za istraživanja složenih društvenih pojava kao što su društvo, kultura, vrijednosti, identitet i slično. Budući da je identitet središnji pojam ovog rada i budući da je multidisciplinarna pojava, nije suvišno napomenuti da je središnji znanstveni interes autora povezan sa sociopsihološkom perspektivom te će ona nužno biti istaknutija od drugih. To nipošto, međutim, ne znači i da je najvažnija.

Okvir za razumijevanje identiteta

U društvenim znanostima, posebice u psihologiji i sociologiji, način na koji ljudi funkcioniraju u novije vrijeme često se objašnjava pojmom mentalnog programiranja. U informatičkim terminima mentalno programiranje moglo bi se shvatiti kao “mentalni softver” pomoću kojeg se ponašamo na sustavan način u različitim situacijama i koji naše ponašanje čini predvidljivim. Budući da je mentalno programiranje nematerijalno i nemjerljivo, u društvenim znanostima tretira se kao jedan od konstrukta koji nisu proizvod empirijskog uvida nego mišljenja, a pomažu nam da razumijemo složenu socijalnu realnost i način na koji se ljudi u njoj ponašaju. Da bi tu složenu realnost lakše razumjeli, znanstvenici se koriste modelima, to jest pojednostavljuju je i omogućuju da se vizualno predoči. Tako Hofstede (Hofstede, 2001.) predlaže model mentalnog programiranja u obliku piramide s tri razine (slika 1):

Slika 1.
Tri razine mentalnog programiranja

Najmanje posebna, ali osnovna razina mentalnog programiranja jest univerzalna razina. Dijelimo je, naime, s

cijelom ljuskom vrstom. Odnosi se primarno na biološke temelje i funkcioniranje ljudskog organizma, ali također na neka ekspresivna ponašanja, npr. smijeh ili plač, te dijelom na asocijativna i agresivna ponašanja. Druga razina je kolektivna, a dijele je ljudi koji pripadaju istim skupinama ili kategorijama i koja ih razlikuje od pripadnika drugih skupina i kategorija. Treća, individualna razina odnosi se na posebnost svakog pripadnika ljudske vrste koju ne dijeli ni sa kime i koja mu omogućuje različitost u ponašanju unutar iste kolektivne kulture. Još 1953. antropolog Kluckhohn i socijalni psiholog Murray, anticipirali su takav model mentalnog programiranja izrazom da je svaki čovjek istodobno "kao svi drugi ljudi, kao neki drugi ljudi i kao nijedan drugi čovjek".

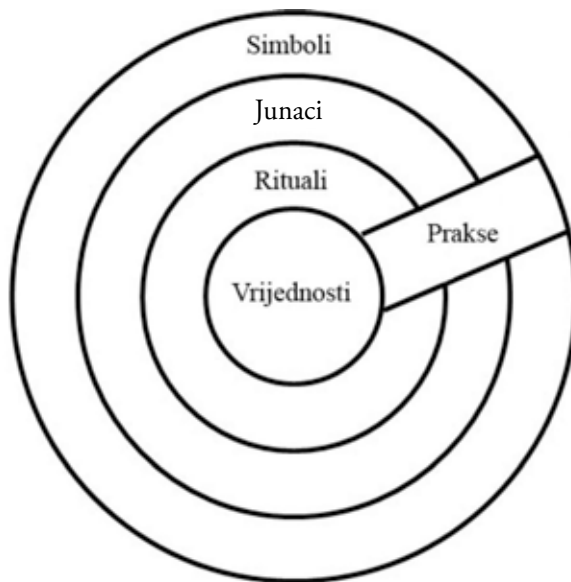
Mentalni programi mogu biti naslijeđeni, to jest preneseni genima ili naučeni nakon rođenja. U pravilu, što su bliži dnu predočene piramide, to su više rezultat naslijeđa, tako da su najmanje naslijeđeni i najviše naučeni mentalni programi na vrhu individualne razine. Kolektivni programi se prenose s generacije na generaciju u određenim skupinama i čine ih različitim od drugih skupina. To su prije svega skupine iste kulturne ili nacionalne pozadine.

Povijesno, ljudska populacija svoju je raznolikost ostvarivala preko gena, jezika i kulture. Genetska raznolikost, na temelju istraživanja DNK, seže od razdoblja između deset i sto tisuća godina, jezična od tisuću do deset tisuća godina, a kulturna od petsto do pet tisuća godina. Valja napomenuti kako se znanstvenici slažu da te tri raznolikosti, iako su često slijedile iste povijesne putove, nisu u uzročnoj vezi. Primjerice Šveđani i Finci, iako genetski srodni, govore različitim jezicima. Ili, Hrvati i Muslimani iz Bosne i Hercegovine govore sličnim jezikom, a pripadaju različitim kulturama.

Za razumijevanje identiteta, uz poznavanje empirijskih i teorijskih temelja konstrukta koji čine okvir razumijevanja, među kojima su, osim mentalnog programiranja, vrlo važni kultura i sustav vrednota - važno je poznavati modele njihove međusobne povezanosti i isprepletenosti na univerzalnoj, kolektivnoj i individualnoj razini ljudskog ponašanja i doživljavanja. "Dijagram luka" (Hofstede, 2001.) shematski prikazuje manifestaciju kulture na različitim dubinskim razinama (slika 2) i omogućuje uvid u povezanost sustava vrednota, kulture i identiteta. Prije osvrta na taj model valja ponuditi neke od mnogih definicija kulture i sustava vrednota. Hofstede (Hofstede, 2001.) kulturu određuje kao "kolektivno programiranje uma koje razlikuje pripadnika jedne skupine ili kategorije od drugih", a vrednote kao "široke tendencije da se jedna stanja

stvari preferiraju u odnosu na druga”. Kroeber i Parsons (Kroeber i Parsons, 1958.; prema Hofstede, 2001.) pod konstruktom kultura podrazumijevaju “prenošene i stvorene obrasce vrednota, ideja i drugih sustava simboličkog značenja koji služe kao čimbenici u oblikovanju ljudskog ponašanja i njegovih posljedica”. Antropolog Kluckhohn (Kluckhohn, 1967.; prema Hofstede, 2001.) vrednote definira kao konceptualizacije koje mogu biti eksplicitne i implicitne, različite među pojedincima ili skupinama, o onome što je poželjno te uključuju izbor između mogućih dostupnih načina, sredstava i ciljeva akcije. Na tragu su i poznate definicije psihologa Rokeacha, (Rokeach, 1973.), Feathera, (Feather, 1996.) i Shwartza (Shwartz, 1996.; sve prema Franc i sur., 2002.), koje vrednote određuju kao poželjne ciljeve i vodeća načela u životu koja se razlikuju po važnosti. Posebno valja napomenuti da su i kultura i vrednote prema općem uvjerenju stabilne socijalne kategorije, a razvijaju se u dugotrajnom procesu i teško se mijenjaju. Također, obje socijalne kategorije nastaju i prenose se na razini skupine, a pojedinci ih internaliziraju kao dio svojeg socijalnog (kolektivnog) identiteta.

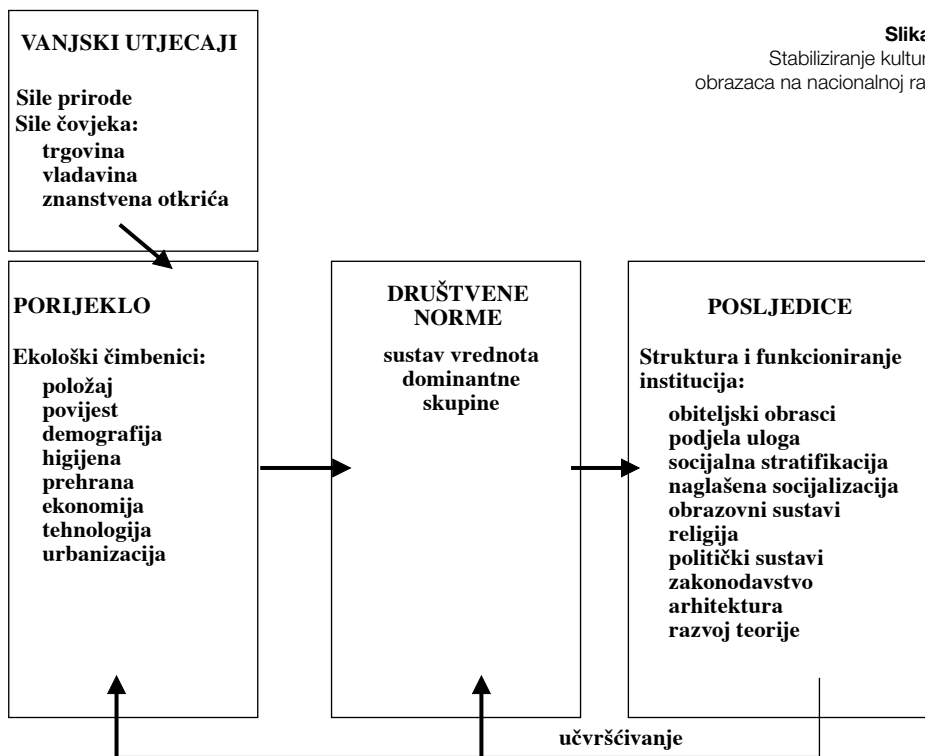
Slika 2.
“Dijagram luka”:
manifestacije kulture na
različitim dubinskim razinama

Prema Kluckhohnu (Kluckhohn, 1951.; prema Hofstede, 2001.) sustav vrednota bitan je element kulture. Od četiri elementa na dijagramu, vrijednosti su jedine nevidljive i moguće ih je uočiti tek u ponašanju. A rituali, junaci i simboli vidljivi su elementi kulture unutar i izvan skupine. Za vidljive elemente karakteristično je da su sadržani

u ljudskoj praksi vidljivoj i izvan skupine, ali sa značenjima prepoznatljivim jedino pripadnicima skupine.

Na svjetskoj razini kultura se najčešće smješta u društva u nacionalnim, nadnacionalnim, regionalnim i etničkim skupinama, iako se, prema Hofstedeu (Hofstede, 2001.), može povezati s bilo kojim ljudskim kolektivitetom ili kategorijom, primjerice organizacijom, zvanjem, spolnim i dobnim skupinama, obitelji i sl. Na nacionalnoj razini kulturna homogenost može varirati od vrlo niske, karakteristične za nove nacije, do vrlo visoke, karakteristične za nacije koje dugo traju. Budući da je ovaj tip kulturne homogenosti relevantan za ovaj rad, na slici 3 je shematski prikaz stabiliziranja kulturnih obrazaca na nacionalnoj razini (Hofstede, 2001.).

Slika 3.
 Stabiliziranje kulturnih
 obrazaca na nacionalnoj razini

Prema autoru, središte procesa stabiliziranja nacionalne kulture, što je vidljivo u gornjoj shemi, jest sustav društvenih normi temeljenih na vrednotama dominantne skupine. Njihovo ishodište je u ekološkim čimbenicima koji su važni za fizičku i socijalnu okolinu. Društvene norme omogućuju razvoj i održavanje društvenih institucija s različitom strukturom i načinom funkcioniranja (obitelj, obrazovni, politički, zakonodavni sustav itd.). Jedanput ustanovljene

te institucije pojačavaju društvene norme i ekološke uvjete na temelju kojih su nastale, čime se krug zatvara. Kada se taj proces stabilizira, teško se mijenja, pogotovo u zatvorenijim društvima. Naime, institucije se mogu mijenjati, ali bez utjecaja na društvene norme, koje ostaju nepromijenjene, a sustav vrednota dominantne skupine postupno postaje dominantan i u novim institucijama te omogućuje uspostavu istih ili sličnih društvenih normi.

Objašnjavajući dalje model, autor ističe važnost povijesne perspektive ne samo za razumijevanje procesa stabiliziranja kulturnih obrazaca na nacionalnim razinama, nego i radi razumijevanja kulturne raznolikosti na svjetskoj razini. U povijesnom kontekstu kultura se može shvatiti kao kristalizacija povijesti u umu, srcu i rukama živućih generacija. Kako bi se objasnile kulturne razlike među nacionalnim skupinama, nužna je usporedna analiza povijesti. Na općoj razini povijesna analiza pokazuje da su kroz ovaj sustav neki narodi zadržali svoj identitet tisućama godina, iako su bili suočeni s gubitkom neovisnosti, deportacijama i gubitkom jezika (primjerice Židovi, Baski, Romi). Drugi su narodi u istim uvjetima nestali pod pritiskom vanjskih utjecaja (primjerice Kelti i Rimljani). Drugim riječima, da bi se razumio proces stabiliziranja obrazaca kulture na nacionalnim razinama u povijesnom kontekstu, nužno je poznavati i snagu samoregulacije toga procesa i snagu vanjskih utjecaja. Važno je napomenuti da je Hofstede navedeni model gradio na temelju empirijske usporedbe pedeset različitih nacionalnih kultura na svjetskoj razini uzimajući u obzir nužnost multi-interdisciplinarnog pristupa istraživanjima kulture i sustava vrednota. Stoga je ovaj model globalno primjenjiv.

Hofstedeov model u ovom se radu mnogo navodi najviše zbog važnosti poznavanja odnosa kulture i sustava vrednota te njihovog utjecaja na razumijevanje središnjeg konstrukta kojim se rad bavi, a to je identitet. Pri tome važno je napomenuti da kultura, sustav vrednota i identitet nisu jednake kategorije, ali su međuovisne. Npr. skupine ili narodi različitih identiteta koji imaju srodan sustav vrednota mogu biti u stalnom sukobu (primjer jezičnih identiteta u Belgiji i vjerskih u Sjevernoj Irskoj). Jednako tako, ista kulturna skupina identitetski se u Hrvatskoj često predstavlja kao Ličani, u Europi kao Hrvati, a u SAD-u kao Europljani.

Prema shvaćanju mnogih socijalnih psihologa, identitet je u posljednja tri desetljeća središnja tema u socijalnoj psihologiji (vidi Descamps i Devos, 1998.). Sa stajališta simboličkog interakcionizma te sociokulturnih teorija ta tvrdnja vrijedi i za sociologiju, dok se unutar antropologije posebna pozornost usmjerava na proučavanje odnosa kulture i pojedinca, to jest na aspekt kulturnog identiteta, što je jedna od središnjih tema kulturne antropologije. U povijesnoj perspektivi dominantan je interes za analizu nacionalnih i etničkih identiteta, što je na teorijskoj razini važna tema.

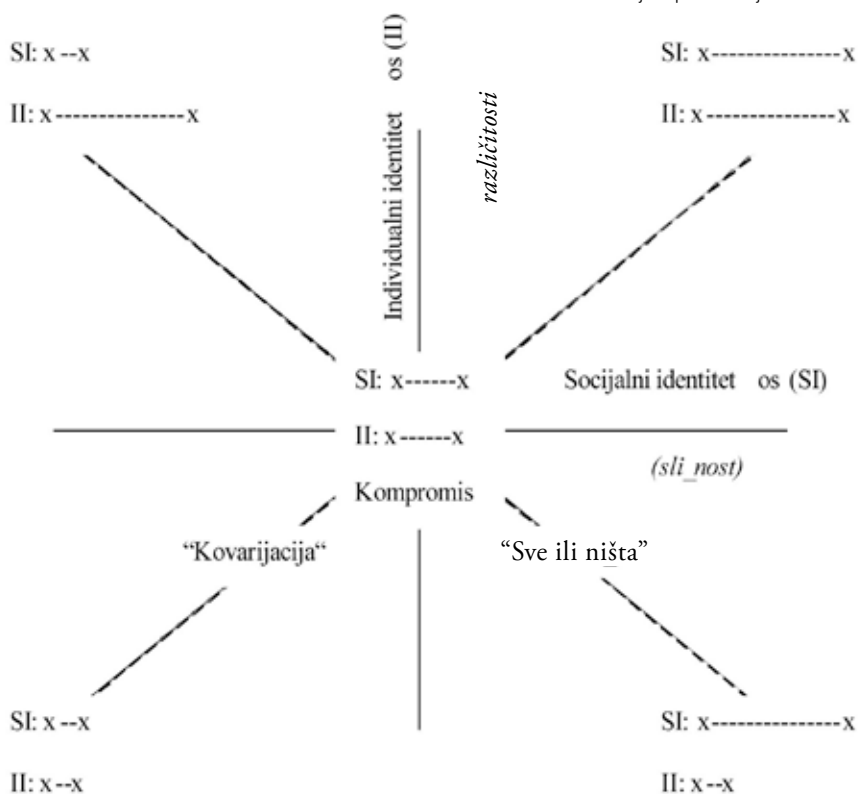
Logično je postaviti pitanje zašto je unutar društvenih i humanističkih znanosti razvijen takav interes za proučavanje identiteta. Čini se da sociopsihološka i sociološka perspektiva nude na to pitanje najprecizniji odgovor. U socijalnoj psihologiji 1970-ih godina ustanovljena je istraživačka tradicija poznata kao "teorije socijalnog identiteta" (SIT teorije), a u sociologiji na tragu, a dijelom i nasuprot simboličkom interakcionizmu razvijene su teorije identiteta temeljenog na ulogama i identitetske teorije. U novije vrijeme neki sociolozi predlažu integriranje sociološkog i psihološkog pristupa identitetu u sklopu znanstvene perspektive pod nazivom sociologija socijalne psihologije (vidi Stets i Burke, 2003.). Temeljno polazište obiju perspektiva jest da je identitet odgovor na pitanja "tko smo", "kojim skupinama pripadamo", "što nas čini različitim od drugih" i "kako sami sebe doživljavamo". U tim se pitanjima skriva djelomično i odgovor na pitanje "zašto toliki interes za proučavanje identiteta". Naime, u modernim društvima, pretežito tržišno usmjerenim pojedincima nudi se mnogo više nego ikada prije prihvatljivih individualnih identiteta, temeljenih na interakciji s različitim socijalnim skupinama i ulogama koje ih određuju, kao i mogućnosti da ih razviju. Drugim riječima, identitet više ne određuju toliko mjesto rođenja, društveni i vjerski poredak i roditeljski status. Globalizacija i tržišna ekonomija te snažan utjecaj medija oblikuju socijalnu okolinu u kojoj se individualne razlike i sličnosti često predstavljaju kroz izbor odjeće, stvari, medijskih idola i sl. Internetska komunikacija proces oblikovanja individualnog identiteta dodatno opterećuje. Stoga je usvajanje identiteta u suvremenim okolnostima među težim i zahtjevnijim životnim izazovima i traje cijeli život (vidi Ryan i Deci, 2005.).

Prema navedenom, dvije su temeljne sastavnice identiteta – socijalna i individualna. Individualna predstavlja psihološki aspekt identiteta, koji se odnosi na odrednice

koje pojedinca čine jedinstvenim unutar skupine, a socijalna ili kolektivna predstavlja sociološki aspekt identiteta, koji se odnosi na odrednice međusobne sličnosti pripadnika skupine. Turner (Turner, 1987.) u svojoj teoriji samokategorizacije razlikuje tri razine na kojima se pojedinac identitetski definira – nadređenu, međurazinu i podređenu razinu. Na nadređenoj razini svi ljudi pripadaju istoj skupini – ljudskom rodu i uspoređuju se s drugim vrstama i oblicima života. Na međurazini ljudi pripadaju pojedinim skupinama (kulturnim, nacionalnim, religijskim, spolnim, dobnim, profesionalnim i slično) i uspoređuju se s drugim skupinama unutar ljudskog roda. Na podređenoj razini pojedinci se samodefiniraju kao jedinstvena bića i uspoređuju s drugim pojedincima unutar skupine kojoj pripadaju. Prema Turneru, između istaknutosti pojedinih razina vlada temeljni antagonizam, što znači da istaknutost jedne izaziva redukciju ili inhibiciju na druge dvije razine. Primjerice, ako je istaknuto samodefiniranje pojedinaca unutar iste skupine na međurazini, to će izazvati povećanje unutar grupne sličnosti i međugrupne različitosti. Prema Tajfelu (Tajfel, 1972.), socijalni identitet pojedinca povezan je s njegovom spoznajom o pripadanju određenim socijalnim skupinama te s emocionalnim i vrednovanim značenjem koje proizlazi iz pripadnosti tim skupinama. Kroz pripadnost različitim skupinama pojedinac zapravo usvaja socijalni identitet, koji određuje njegovo posebno mjesto u društvu. Autor, međutim, upozorava da pripadnost pojedinim skupinama potiče razvoj pozitivnog socijalnog identiteta samo ako se skupina kojoj pojedinac pripada može favorizirati u odnosu prema drugim skupinama. Uspoređujući svoju s drugim skupinama, pojedinac stoga nastoji povećati razlike kako bi favorizirao skupinu kojoj pripada.

Kako bi odnos između socijalnog ili kolektivnog i individualnog aspekta identiteta u smislu Tajfelove teorije socijalnog identiteta i Turnerove teorije samokategorizacije jasnije predočili, Descamp i Devos (Descamp i Devos, 1998.) nude shematski prikaz (slika 4):

Slika 4.
Individualne i socijalne
dimenzije u psihosocijalnom identitetu

LEGENDA:

x--x ograničeni raspon identiteta
(individualni i/ ili socijalni)

x-----x srednji raspon

x-----x prošireni raspon
raspon identiteta
(individualni i/ ili socijalni)

Iz gornje je slike očito da autori teorija socijalnog identiteta na temelju novijih istraživanja smatraju da su socijalni i individualni aspekt identiteta pojedinca prije u ortogonalnom položaju, to jest međusobno neovisni, nego na suprotnim stranama kontinuuma. To znači da se u određenim vanjskim uvjetima (kulturnim, društvenim, situacijskim) socijalni i individualni identitet mogu razvijati jedan nasuprot drugom, ali i usporedno, što vodi prema kompromisnom razvoju. Prethodna tumačenja predočavala su taj odnos kao kontinuum na čijem je jednom kraju socijalni, a na drugom individualni aspekt identiteta. Takav odnos značio je da je istaknutost socijalnog aspekta identiteta kod pojedinca izravno smanjivala razvijenost individualnog i obrnuto. Valja, međutim, napomenuti da je predočeni odnos socijalnog i individualnog identiteta

još uvijek više hipotetski te da su nužna daljnja istraživanja. Tako bi se s dovoljnom uvjerljivošću taj odnos mogao smatrati teorijski potvrđenim. U skladu s teorijama socijalnog identiteta na temelju slike 4 može se zaključiti da pripadnici skupine s proširenim rasponom socijalnog identiteta više uzdižu vlastitu skupinu i ističu razlike između skupina, dok pripadnici skupine s proširenim rasponom individualnog identiteta više ističu razlike unutar skupine i sličnosti među skupinama. U istim uvjetima pojedinci s kompromisnim razvojem socijalnog i individualnog identiteta najbolje predstavljaju skupine kojima pripadaju.

Prije osvrta na nacionalni identitet kao središnju temu unutar rasprave o suvremenim pristupima identitetu čini se korisnim navesti još nekoliko teorija o odnosu kulture i identiteta. Noviji pristupi kulturi prema sociokulturnim teorijama (vidi: Kashima, 2001.), ne promatraju kulturu samo kao sustav značenja, nego i kao proces trajnog stvaranja i reproduciranja kulturnih obrazaca kroz praksu i aktivnosti pojedinca u određenoj situaciji. Tako shvaćena kultura (Halloran i Kashima, 2006.) u uzajamnom je odnosu sa socijalnim aspektom identiteta pojedinca. Naime, kulturni kontekst omogućuje i utječe na usvajanje socijalnog aspekta identiteta pojedinca, dok socijalni identitet regulira aspekte kulturne spoznaje koji su istaknuti u određenim uvjetima. U terminima individualnih spoznajnih procesa to znači da određeni socijalni identiteti i spoznajni kulturni obrasci mogu predstavljati psihološki set koji se istodobno aktivira u određenoj socijalnoj situaciji te utječe na individualnu percepciju socijalne okoline i svijeta. Nadalje, različite prijetnje mogu povećati vjerojatnost da se takva mreža kulturnih spoznaja učvrsti ili oslabi u vremenu i prostoru. Također, te činjenice podupiru objašnjenje na koji način se pojedinac izražava unutar skupine kojoj pripada. Naime, ovisno o kulturnim spoznajama koje održava skupina u određenom društvu, socijalni identitet može u pojedinca potaknuti mišljenja koja odražavaju njegovu individualnu osobitost kao člana skupine. Halloran i Kashima (Halloran i Kashima, 2006.) zaključuju da upravo noviji pristupi unutar sociokulturnih i teorija socijalnog identiteta, a posebice Turnerove teorije samokategorizacije, omogućuju daljnje teorijske i empirijske uvide, koji će pojasniti razumijevanje odnosa između kulture, društva i pojedinaca.

Nacionalni identitet suvremeni je konstrukt, razvijen u socijalnoj psihologiji i sociologiji u sklopu navedenih teorija. Unutar teorija socijalnog identiteta nacionalni identitet promatra se kao važna sastavnica socijalnog aspekta identiteta pojedinca. Ovakav pristup razvijen je na temelju mnogih empirijskih uvida, naročito u posljednjih dvadesetak godina. Međutim, zanimanje za rasprave i analizu dominantnih karakteristika pojedinih naroda postoji u filozofiji od samih početaka. Primjerice, arapski filozof, kojega neki smatraju utemeljiteljem sociologije, Ibn Khaldun 50 godina prije Krista u knjizi *Al Muqaddima* analizirao je karakteristike nomadskih i sjedilačkih plemena kao što su mentalitet, obrazovanje, socijalno i političko ponašanje, arhitektura i slično. O onome što će se poslije unutar antropologije nazvati nacionalnim karakterom raspravljali su mnogi europski filozofi, među kojima Hume, Montesquieu i Kant. Iz prve pozitivističke faze svakako treba spomenuti knjigu u deset svezaka, utemeljitelja eksperimentalne psihologije Wilhelma Wundta (1911.-1920.) *Wölkerpsychologie* (Psihologija naroda), međukulturalnu komparativnu psihološku analizu različitih zemalja na temelju jezika, mitova, morala, religije, umjetnosti i zakona.

Termin "nacionalni karakter" razvijen je u antropologiji i bio je središnja tema istraživanja i rasprava između 1930. i 1950. godine. Prema jednoj od brojnih definicija (Inkeles i Levinson, 1954., prema Hofstede, 2001.), nacionalni karakter predstavljaju "relativno stabilne karakteristike ličnosti i obrasci koji djeluju modalno među odraslom populacijom u društvu". U takvom kontekstu "*modalna ličnost*" bio je alternativni izraz za "nacionalni karakter" jer je takav naziv metodološki olakšavao tadašnja antropološka istraživanja pod nazivom "kultura i ličnost". Koliko su ta istraživanja bila razvijena i popularna u navedenom razdoblju, najbolje pokazuje primjer Ruth Benedict, autorice poznate knjige *Modeli (obrasci) kulture* (Benedict, 1934/1959., prema Hofstede, 2001.). Nju i njezine kolege američka Vlada tijekom i nakon Drugog svjetskog rata često je pozivala da im pomognu razumjeti psihu tadašnjih neprijatelja Nijemaca, Japanaca i Rusa.

Nacionalni karakter prestaje biti središnja tema prodorom psiholoških i socioloških istraživanja u antropologiju. Temeljni prigovori tradicionalnim antropološkim metodama bili su da one ne mogu obuhvatiti svu složenost jedne nacije te da su previše pojednostavljene i površne jer ne dopuštaju uspoređivanje razlika u ponašanju. Takvim je pristupom nacionalni karakter često objašnjava-

van stereotipima za koje se zna da su u pravilu pogrešna projekcija stvarnosti. Na tim kritikama šezdesetih godina i poslije ustanovljen je metodološki konsenzus da informacije o određenoj populaciji mogu biti znanstveno valjane samo ako ispunjavaju nekoliko kriterija. Prvo, moraju biti deskriptivne a ne vrijednosne. Drugo, moraju biti provjerljive od više neovisnih izvora. Treće, moraju biti primjenjive najmanje na statističku većinu u istraživanoj populaciji. I na kraju, moraju biti diskriminativne, to jest navoditi karakteristike prema kojima se pojedine populacije međusobno razlikuju (vidi Hofstede, 2001.). Na takvom metodološkom tragu razvijene su suvremene teorije socijalnog identiteta i sociokulturne teorije unutar psihologije i sociologije.

Nacionalni identitet, prema suvremenim pristupima, sastavnica je socijalnog ili kolektivnog identiteta pojedinca i usvaja se u određenom društvenom i kulturnom kontekstu. Prema Halloran i Kashima (Halloran i Kashima, 2006.), kulturna spoznaja dijelom je posredovana socijalnim identitetima pojedinaca i što su oni istaknutiji, posreduju značajniji dio kulturne spoznaje. Također, nacionalna privrženost kao emocionalni izraz nacionalnog identiteta, osim unutar nacionalne države, može se oblikovati i izvan nje (primjerice Kurdi) na regionalnoj razini unutar iste države te na nadnacionalnoj razini (primjerice Latini u Južnoj ili Latinskoj Americi) (vidi Salazar, 1998.). Analizirajući nacionalni identitet Škota u Velikoj Britaniji i Europske unije, Reicher i Hopkins (Reicher i Hopkins, 2001.) zaključuju da identiteti Škota, Britanaca i Europljana kod pripadnika škotske nacionalne zajednice nisu međusobno suprotstavljene nego su sastavnica istog nacionalnog identiteta te ako su unutar jedne nacije dominantni, to znači da se radi o zajednici (skupini) otvorenoj za saveze na nadnacionalnim razinama. Njihova povezanost može se predočiti kao skup koncentričnih krugova. Ista logika također se može primijeniti na povezanost regionalnog, nacionalnog i nadnacionalnog identiteta (primjerice Ličanin, Hrvat, Europljanin). Pri tome valja napomenuti da će razvijenost pojedine razine identiteta ovisiti o istaknutosti socijalnog, odnosno individualnog aspekta pojedinaca (u ovom slučaju Ličanin) s obzirom na odrednice nacionalnog identiteta. Sukladno prethodno analiziranom odnosu naglašeniji regionalni (čitaj lički) identitet najvjerojatnije neće utjecati na manju ili veću razvijenost hrvatskog, odnosno europskog identiteta, nego će razvijenost određene razine ovisiti o posebnom sklopu kulturnih, društvenih i situacijskih čimbenika. Drugim riječima, suvremene teorije najviše podupiru objašnjenje da se pri razvijanju širih

zajednica (primjerice Europske unije) ne poništavaju nacionalni identiteti, nego se šire na višu razinu prema spomenutom modelu koncentričnih krugova.

Kako bi uvid u proces usvajanja nacionalnog identiteta te u međuodnos različitih razina bio precizniji, posebna pozornost u suvremenim istraživanjima usmjerava se na motivaciju koja je u osnovi usvajanja nacionalnog identiteta, percepciji sličnosti i razlika, procesima socijalne usporedbe te uvjetima u kojima različiti nacionalni identiteti postaju istaknuti.

Budući da nacionalni identitet ima ishodište u naciji, valja se osvrnuti i na značenje konstrukta “nacija” u suvremenim teorijama identiteta. Važno je zato što postoje različite definicije “nacije”, a najčešća, koja se u suvremenim teorijama smatra tradicionalnom, povezana je s kategorijom tzv. “nacionalnog sentimenta”. Osnova su joj četiri sastavnice: teritorijalnost, kulturna povezanost, etnicitet i postojanje nacionalne države. Nacije i većina nacionalnih država na tim temeljima oblikovane su u povijesnom procesu koji je završen sredinom 19. stoljeća (vidi Korunić, 1993.). Pri tome valja napomenuti da se pojam “nacija” upotrebljava mnogo duže i u drugim značenjima te je stariji od onog koje mu se danas pripisuje. Tako na hebrejskom jeziku prema srednjovjekovnom prijevodu ima dva značenja – prevlast i potomstvo. Također se koristio kao izraz za “prirodna kvaliteta”, odnosno “urođena kvaliteta”. Na srednjovjekovnim sveučilištima označavao je skupine studenata iz iste regije, a slična uporaba temeljena na pripadnosti skupinama sa zajedničkim podrijetlom koristila se i prije negoli je doživjela suvremeno značenje. U razdoblju pozitivizma, nakon razvoja nacionalnih država iz kojih nastali su konstrukti kao što su nacionalna zajednica, nacionalna pripadnost, nacionalizam, nacionalni karakter, nacionalna privrženost, nacionalni sentiment, nacionalni stereotipi, nacionalni identitet i sl. (Smith, 1991.). U takvom općem kontekstu Reicher i Hopkins (Reicher i Hopkins, 2001.), sažimajući teorije koje analiziraju odnos nacije i pojedinaca na tragu Andersenove teze o naciji kao o “zamišljenoj zajednici” i s obzirom na snagu pojedinih nacionalnih kategorija poput nacionalizma, nacionalnih stereotipa, nacionalne privrženosti, upozoravaju da se pojedine kategorije u suvremenom komuniciranju ne bi trebale koristiti na način koji pripadnika bilo koje nacije obezvređuje ili nagrađuje. Te kategorije treba promatrati u međuodnosu s akcijom i njezinim posljedicama, to jest komunikaciju treba temeljiti na argumentima. Radi ilustracije, citiraju Anzulovica (Anzulovic, 1999., prema Reicher i Hopkins, 2001.). On jednim od uzroka etničkog

čišćenja, koje su Srbi proveli u agresiji na Hrvatsku 1991., drži činjenicu da su srpski intelektualci uporno ponavljali tezu o Hrvatima kao “ubojicama i neizlječivo opasnima”.

Primjena na Hrvatsku

Nacionalni identitet Hrvata, prema predloženim teorijama i modelima, dijelom se oblikovao tijekom procesa karakterističnog za veliku većinu europskih naroda, a dijelom je njegovo oblikovanje kasnilo cijelo stoljeće, do uspostave nacionalne države 1991. godine. Do kraja 19. stoljeća Hrvati su na kulturnim temeljima ilirskog (hrvatskog) narodnog preporoda oblikovali “naciju”, ali bez nacionalne države. Zato su unutar Austro-Ugarske te Prve i Druge Jugoslavije, i “nacija” i nacionalni identitet bili stalno ugrožavani. Proces ugrožavanja u pojedinim razdobljima u 20. stoljeću širio se na kulturne i vrijednosne temelje nacionalnog identiteta. Primjeri takvog vanjskog utjecaja na stabiliziranje nacionalne kulture prema Hofstedeovu modelu (Hofstede, 2001.), pokušaji su promjene jezičnog identiteta uvođenjem njemačkog, odnosno mađarskog kao službenog jezika u sklopu Austro-Ugarske te srpskohrvatskog u Prvoj i Drugoj Jugoslaviji, teritorijalnim aneksijama, negativnim demografskim promjenama te iskrivljavanjem nacionalne povijesti. Na vrijednosnom planu naročito je agresivna bila ateizacija u Drugoj Jugoslaviji te stigmatizacija pojedinih hrvatskih regionalnih skupina temeljena na proizvedenim nacionalnim ili kulturnim stereotipima. Taj proces je svoj najagresivniji oblik doživio u Drugoj Jugoslaviji, čemu je, osim velikosrpske ideologije, pod maskom Prve i Druge Jugoslavije, znatno pripomogla katastrofalna nacionalna polarizacija u Drugom svjetskom ratu. Naime, jedna hrvatska ekstremna politička opcija izgubila je državu, a druga, također ekstremna, priključila se totalitarnoj politici Druge Jugoslavije koja je gotovo pedeset godina pokušavala oblikovati nadnacionalni (jugoslavenski) identitet na teret promjene kulturnih i vrijednosnih temelja, koji su Hrvati stoljećima gradili kao uljuđeni europski narod. Da je taj proces uspio, Hrvati bi bili svedeni na etničku zajednicu u Jugoslaviji, to jest sukladno navedenim teorijama bili bi vraćeni u stanje prije oblikovanja “hrvatske nacije”. Taj je proces zaustavljen uspostavom neovisne i demokratske nacionalne države početkom 1990-ih godina, kada su Hrvati na još jednu vanjsku prijetnju opstanku nacionalne zajednice (srpsku agresiju) odgovorili oružanom obranom, i u tome uspjeli. Slijedio je težak proces modernizacije hrvatskih institucija. On traje i danas jer se upravo iz tog konteksta u nacional-

noj državi pružao najjači otpor oblikovanju modernog nacionalnog identiteta na temeljima koji su u modernoj Europi izgrađivani tijekom 20. stoljeća, a te procese Hrvati, zbog navedenih razloga, nisu mogli slijediti na vrijeme. Dio tegoba naslanja se na velikosrpsko i projugoslavensko identifikacijsko fragmentiranje nacionalnog identiteta na međusobno konfliktne regionalne identitete te stigmatiziranje pojedinih skupina preko stereotipa (primjerice “glupi Ličani” “lijeni Dalmatinci” “pijani Zagorci” “hedonistički Slavonci”, “odnarođeni Istrani” i sl.). Istodobno se na nacionalnoj razini uporno promoviraju dva stereotipa (“Hrvati nisu sposobni utemeljiti nacionalnu državu” i “Svaka hrvatska država je utemeljena na zločinu”). Drugi dio tegoba proizlazi iz činjenice da Hrvati na te stereotipe i stigmatizacije nisu dovoljno argumentirano i adekvatno odgovarali, odnosno oni pripadnici hrvatske nacionalne elite koji su im se suprostavljali, ubijani su ili progonjeni od velikosrpskih i jugoslavenskih vlasti (primjerice Šuflaj, Pilar, Radić, Stepinac, neki sudionici hrvatskog proljeća 1971. itd.). Pojedinci koji su slijedeći europsku tradiciju pisali o tome (primjerice Pilar, 1922., Tomašić, 1936.), bili su sustavno prešućivani u Drugoj Jugoslaviji.

U takvom općem kontekstu i današnje tendencije da se između nacionalnog i europskog identiteta (koji su prema navedenim teorijama (Salazar, 1998.) komplementarni prema modelu koncentričnih krugova) “ugradi” balkanski identitet kao inačica novog jugoslavenskog identiteta, pokušaj su uvođenja Hrvatske u nov kolonijalni položaj. U njemu bi Hrvatska bila izložena novim demografskim, ekonomskim, teritorijalnim, kulturnim, vrijednosnim i identitetskim ugroženostima. Stoga je oblikovanje nacionalnog identiteta prema modelu koncentričnih krugova s povijesnom, kulturnom i vrijednosnom pozadinom u kojemu su regionalni, nacionalni i europski identitet razine istog identiteta, za Hrvatsku od neprijepornog povijesnog i nacionalnog značenja i obveza, prema budućim naraštajima. Pri tome, u skladu s predočenim teorijama, važno je oblikovati nacionalni identitet tako da se ne obezvređuje nijedna druga nacionalna skupina i da se spriječava predrasude o njima, a vlastitu skupinu ne uzdiže samo na temelju pripadnosti. Tako promatrano, znanstvena su istraživanja nužan temelj, na kojem nastaju argumenti koji se u usporedbi s drugima u EU-u i svjetskom kontekstu koriste za predstavljanje i afirmaciju modernog nacionalnog identiteta. Iz suvremenih teorija i hrvatskog povijesnog iskustva očito je da bez nacionalne i demokratske države taj proces ne bi bio moguć.

LITERATURA

1. DESCHAMPS, J. C. – DEVOS, T. (1998), "Regarding the Relationship Between Social Identity and Personal Identity", u: Stephen Worchel, J. Francisco Maorales, Dario Perez and Jean-Vlaude Deschamps (ur.), *Social identity- international perspectives* (str. 1-12). Sage Publications.
2. FRANC, R. – ŠAKIĆ, V. – IVIČIĆ, I. (2002), "Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima", *Društvena istraživanja*, 2-3 (58-59), 215- 238.
3. HALLORAN, M. – KASHIMA, E. (2006), "Culture, social identity, and the individual". U: T. Postmes i J. Jetten (ur.), *Individuality and the group: Advances in social identity*. Sage Press.
4. HOFSTEDE, G. (2001), *Cultures's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. London: Sage Publications.
5. KASHIMA, Y. (2001), "Culture and social cognition: Towards a social psychology of cultural dynamics", u: D. Matsumoto (ur.), *Handbook of culture and psychology* (str. 325- 360). Oxford: Oxford University Press.
6. KORUNIĆ, P. (1993), "O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u 19. stoljeću". *Povijesni prilozi* 12, str. 133- 228. Zagreb: HIP.
7. KURTINES, W. M. – AZMITIA, M. – ALVAREZ, M. (1992), "Science, Values and Rationality: Philosophy of Science from a Critical Co-Constructivist Perspective". U: W. M. Kurtines, M. Azmitia and M. Alvarez (ur.), *The Role of Values in Psychology and Human Development* (str. 3- 29). Wiley: Interscience.
8. REICHER, S. – HOPKINS, N. (2001), *Self and nation*. London: Sage Publications.
9. SALAZAR, J. M. (1998), "Social identity and National Identity", u: Stephen Worchel, J. Francisco Maorales, Dario Perez and Jean-Vlaude Deschamps (ur.), *Social identity- international perspectives* (str. 114- 123). Sage Publications.
10. SMITH, A. D. (1991), *National Identity*, London: Penguin.
11. TAJFEL, H. (1972), "Experiments in a vacuum", u: J. Israel and H. Tajfel (ur.), *The context of social psychology: A critical assessment* (European Monographs in Social Psychology No. 2). London: Academic Press.
12. TURNER, J. C. (1987), u: J. C. Turner, M. A. Hogg, P. J. Oakes, S. D. Reicher and M. S. Wetherell, *Rediscovering the social group: A self categorization theory*, Oxford: Blackwell.

SUVREMENI PRISTUPI
IDENTITETU S POSEBNIM
OSVRTOM NA NACIONALNI IDENTITET

Ključne riječi: identitet, društvo, kultura, vrednote, povijest, nacionalni identitet.

U radu se analiziraju suvremeni pristupi identitetu u društvenim znanostima s prevladavajućim sociopsihološkim stajalištem. Radi razumijevanja središnjeg konstrukta kojim se rad bavi, to jest identiteta, analizira se njegov odnos s kulturom i sustavom vrednota te značenje povijesne perspektive. U takvom općem kontekstu posebno se analizira nacionalni identitet kao sastavnica socijalnog aspekta identiteta te se takav opći teorijski okvir sažeto primjenjuje na hrvatski nacionalni identitet.

CONTEMPORARY APPROACH
TO IDENTITY WITH SPECIAL
FOCUS ON NATIONAL IDENTITY

Keywords: identity, society, culture, values, history, national identity.

The paper is an analysis of the contemporary approach to identity in humanities, primarily from the sociopsychological perspective. In order to achieve understanding of the central construct the paper is concerned with, identity, the paper analyses its relation to culture and the value system as well as the role of the historical perspective in understanding this complex relation. Within such a general context, the paper is especially concerned with the analysis of national identity as a part of the social aspect of identity, and concisely applies such a general theoretical framework to the Croatian identity.